

Можливості ренесансу вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ на інвестиційно-інноваційній основі в Україні

Кафедра міжнародних економічних відносин, ЛКА

Анотація. Розглянуто переваги та недоліки діяльності СЕЗ/ВЕЗ в Україні та позитивний досвід їх використання у світі. За допомогою модифікованої моделі Мартіна проілюстровано ефективність їх функціонування на основі експортної орієнтації підприємств та капіталовкладень в інфраструктуру. Запропоновано механізми реалізації інноваційно-інвестиційного розвитку СЕЗ/ВЕЗ.

Ключові слова: СЕЗ/ВЕЗ, інвестиції, кошти інновацій, технологічна дифузія, інфраструктурний ефект, ступінь агломерації

V. Shevchuk, N. Cherkas

Prospects of innovation-driven SEA/FTZ renaissance in Ukraine

Abstract. Important pros and cons of SEA/FTZ activity in Ukraine are analyzed, with a relevant international experience taken into account. The modified Martin's model was used to illustrate SEA/FTZ efficiency based upon export orientation and public investments into infrastructure. Specific mechanisms of innovative SEA/FTZ development are proposed.

Key words: SEA/FTZ, investment, innovation costs, technological diffusion, infrastructure, agglomeration level

Вступ. Ставлення до спеціальних економічних зон / вільних економічних зон (СЕЗ/ВЕЗ) в Україні нагадує своєрідну політико-економічну синусоїду: залежно від поточної політичної кон'юнктури баланс переваг і недоліків оцінюється або надміру критично, або з перебільшеним оптимізмом. Наприкінці 1990-х років вважалося можливим повторити успіх Китаю, де за допомогою СЕЗ/ВЕЗ вдалося задіяти потужний „локомотив” зовнішньо-орієнтованого економічного зростання. Проте вже навесні 2005 р. уряд прем'єр-міністра Юлії Тимошенко рішуче розпочав демонтаж вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ, що зустрівся з неоднозначними оцінками, але загалом відбивав брак відчутних позитивних результатів за китайським зразком. Позитивний вплив СЕЗ/ВЕЗ як чинника залучення іноземного капіталу та пожвавлення економічної динаміки встановлено для Польщі [10, р. 83–105], хоча трапляються цілком протилежні оцінки [5, с. 44]. За останні два роки не бракувало ініціатив щодо поновлення вітчизняного експерименту зі СЕЗ/ВЕЗ, але уряди Ю. Єханурова і В. Януковича не поспішали з їх практичною імплементацією. Схоже, що в урядових коридорах зайняли вичікувальну позицію. З одного боку, немає бажання повністю відмовитися від концепції СЕЗ/ВЕЗ, а з іншого боку, зрозуміло, що у старому варіанті вітчизняні СЕЗ/ВЕЗ виявилися вкрай малоефективними.

Початково вважалося, що СЕЗ/ВЕЗ надають максимальні шанси привернути увагу інвесторів і поліпшити вже існуючий інвестиційний клімат за рахунок особливих пільг, як скасування або зменшення імпортного мита, ставок оподаткування прибутку, акцизів тощо, а також надання переваг у придбанні ресурсів [3, с. 160–161]. У Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) „Шляхом європейської інтеграції” СЕЗ/ВЕЗ розглядаються засобом залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження наявних і створення нових робочих місць, подолання наслідків екологічних та техногенних катастроф, запровадження нових технологій, активізації

зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення виробництва високоякісних товарів і послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури [4, с. 325]. Такий перелік функцій виглядає занадто широким і суперечливим, попри критичні зауваження іноземних інвесторів, які ще раніше застерігали, що підтримка регіонального розвитку і залучення іноземних інвестицій за допомогою СЕЗ/ВЕЗ не лише може виявитися неможливою, але й „закінчитися тим, що жодної мети досягнуто не буде” [6, с. 135]. Автор порівнює численні функціональні переваги, як моделювання економічної політики для цілої країни, оперативне запровадження в дію прогресивного законодавства, кращі можливості для подолання опору противників реформ на обмежені території, мінімізація ризику для інвесторів, та недоліки (значні витрати на розвиток інфраструктури, недоцільність надання пільг для окремих регіональних структур) СЕЗ/ВЕЗ, а найкращою можливістю надання їм позитивних рис вважає створення дерегулятивного конкурентного середовища за допомогою обмеження дозволів та ліцензій, скасування або принаймні обмеження пільг для окремих суб'єктів господарювання, прозорого впорядкування прав власності, створення умов для дієвої конкуренції, оперативного судочинства і послідовного виконання закону, створення систем ринкової та цінової інформації [6, с. 133–134].

Ніде у світовій практиці, окрім Росії, СЕЗ не створювалися для розвитку депресивних регіонів, оскільки інвестори не бажають вкладати кошти в інфраструктуру, а воліють використовувати вже налагоджені мережі [5, с. 45]. Доволі часто переваги СЕЗ/ВЕЗ називають саме у контексті розвитку інфраструктури, яким повинно супроводжуватися їх створення, що не оминувало уваги вітчизняних та зарубіжних вчених [1, с. 106–145; 2, с. 229–243]. Ще в 2001 р. фахівці Німецької Консультативної групи зауважували, що використання зручного географічного положення є мінімальним, адже бракує добрих швидкісних доріг між Південно-Західною Польщею і Західним регіоном України [3, с. 151], але по сьогодні в цьому напрямі зроблено небагато. Необхідність скоординованого розвитку інфраструктури, поглиблення прикордонного співробітництва, залучення великих компаній — технологічних лідерів та експортної орієнтації інноваційної діяльності нами наголошувалося у попередніх працях [6, с. 78–83; 7, с. 493–498]. Пожвавлення інноваційного процесу може бути наслідком не лише географічної концентрації виробництва, але й розвитку спеціалізованих технологічних кластерів у прикордонних регіонах країн-сусідів [14, р. 733]. Емпірично доведено, що економічне зростання в даному регіоні не лише створює сприятливу атмосферу для підприємницької діяльності, але й позитивно впливає на регіони сусідніх країн (в межах так званого інституційного простору) через збільшення обсягів торгівлі, інвестицій та прискорення своєрідної технологічної дифузії [17, р. 414]. З іншого боку, на підставі даних 153 європейських регіонів за період 1989–96 рр. встановлено, що національні кордони серйозно перешкоджають міжрегіональному поширенню технологій; носієм обміну технологіями слугують передусім приватні компанії [13, р. 657–680]. Зростання у бідніших європейських регіонах стримується передусім відсталою виробничою структурою (з переважанням сільського господарства) та браком можливостей для інновацій [9, р. 640].

На наш погляд, у дискусії щодо СЕЗ/ВЕЗ втрачено головний аспект — зв'язок з інвестиційно-інноваційною компонентою економічного розвитку. Якби перед ініціаторами вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ відразу ставилося завдання залучення технологічних компаній та збільшення експорту продукції на ринки промислових країн, то наслідки були б набагато переконливішими. В такому контексті важливо проаналізувати теоретичні аргументи, світовий досвід та сучасні тенденції використання концепції СЕЗ/ВЕЗ.

Теоретичний коментар. Необхідні аналітичні аргументи зручно проілюструвати за допомогою модифікованої моделі Мартіна в інтерпретації польського дослідника П. Гаєвського [12, с. 59–80]. На рис. 1 крива RR показує

обернену залежність між процесом концентрації виробничої діяльності в агломераціях і ступенем майнового розшарування, яку зумовлено підвищенням конкуренції та супутнім підвищенням ефективності економічної системи. Лінія AA визначає пряму залежність між концентрацією виробничої діяльності та майновим розшаруванням, що пояснюється підвищеними можливостями для отримання доходу. Вища концентрація діяльності у промислово-виробничих агломераціях знижує кошти інновацій і таким чином пожвавлює технологічний прогрес і динаміку економічного зростання (лінія KK). Суспільний капітал збільшується в міру зниження майнового розшарування (крива SK). Найбільший приріст суспільного капіталу можна отримати в економіках зі значним майновим розшаруванням. Акумуляція суспільного капіталу позитивно впливає на динаміку економічного зростання, яка до того залежить від коштів інновацій. Зрозуміло, що наведена модель передбачає заміщення між суспільним капіталом та інноваціями як двома чинниками виробничої функції.

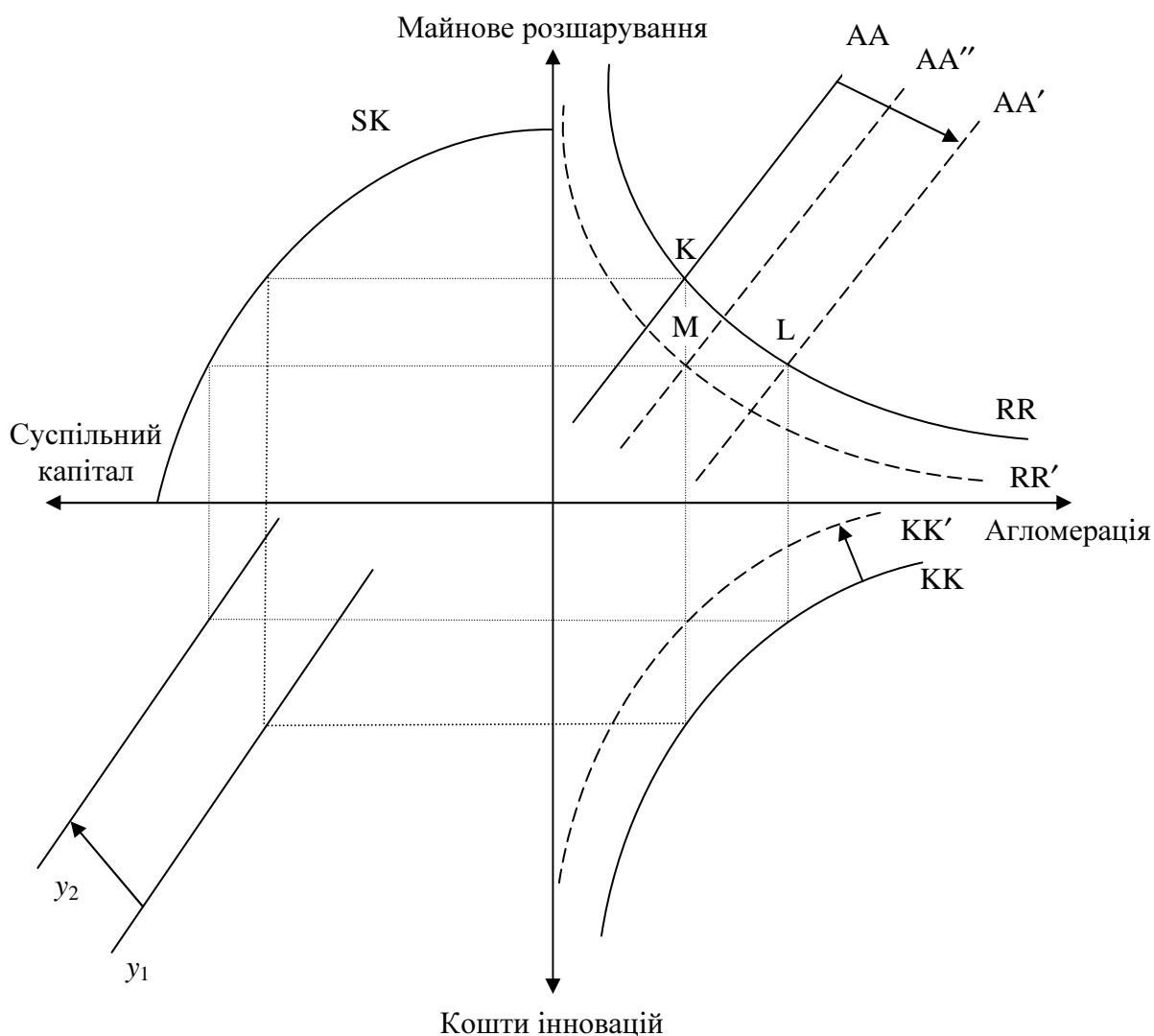

Рис. 1. Розширення моделі Мартіна з людським капіталом

Джерело: використано графічну інтерпретацію авторства П. Гаєвського [12, с. 67]

З іншого боку, так само нереально сподіватися на державні інноваційні програми — це повинні робити приватні інвестори, які мають відповідні технології та досвід їх практичного застосування. Приймаючи зменшення коштів інновацій як наслідок залучення інвесторів на територію СЕЗ/ВЕЗ ($KK \rightarrow KK'$), при незмінному рівні концентрації виробничої діяльності досягається вищий темп економічного зростання. Якщо припустити, що зниження коштів інновацій спричинить

загострення конкуренції, слід очікувати деякого зниження агломераційного ефекту та зменшення майнового розшарування. В поєднанні з логічним для такої ситуації сприятливим інфраструктурним ефектом ($AA \rightarrow AA''$) виникають можливості для переходу до вищої динаміки економічної динаміки з темпом u_2 .

Наведені вище міркування дозволяють простежити двохетапне формування СЕЗ/ВЕЗ на „здоровій” економічній основі. Спочатку держава власними силами забезпечує необхідну інфраструктуру, яка дозволяє залучити серйозних інвесторів, що мають потенціал і досвід інноваційної діяльності. За розрахунками спеціалістів Інституту Реформ, для створення привабливої “зони” держава має вкласти від 20 до 70 млн. доларів на квадратний кілометр СЕЗ/ВЕЗ [5, с. 45]. Далі відбувається поступове зниження коштів інновацій, яке дозволяє нейтралізувати агломераційний ефект та досягти вищого темпу економічного зростання за умови зниження майнового розшарування. В першому наближенні така схема легко пояснює причини невдач українських СЕЗ/ВЕЗ. Приміром, при створенні СЕЗ „Яворів” передбачалися численні пільги для інвесторів, але не було підготовлено необхідну супутню інфраструктуру. За влучним висловом експертів НКГ, прикордонну СЕЗ створили, а перетворити на кордоні між Польщею і Україною інфраструктурну „стіну” на міст так і не зуміли [3, с. 167]. В такому контексті доречно проаналізувати 2-3 зарубіжних приклад, які містять необхідні паралелі з українським досвідом використання концепції СЕЗ/ВЕЗ.

Світовий досвід. Найбільш успішним прикладом масштабного (і успішного) використання концепції СЕЗ/ВЕЗ по сьогодні залишається Китай. Дві великі СЕЗ в приморських провінціях забезпечують переважну більшість китайського експорту промислових товарів, який майже наполовину залежить від імпортних компонент — це підвищує вагу прикордонної інфраструктури [16, р. 12]. Китайські СЕЗ починали з виробництва дитячих іграшок, а сьогодні забезпечують стрімке збільшення експорту таких високотехнологічних товарів, як комп'ютери, DVD плеєри та мобільні телефони. За період 1998–2004 рр. американський імпорт китайських ноутбуків зріс із 5 млн. до 7,7 млрд. доларів, а дисплеїв — з 860 тис. до 4,9 млрд. доларів. У 2005 р. телекомунікаційне обладнання, електроніка і комп'ютерна техніка становили 43% китайського експорту.

Зараз Китай планує активізацію третьої великої СЕЗ — Бінхай у провінції Тяньцзін (між столицею Пекіном і морським узбережжям), яку зареєстрували ще в 1994 р., але з того часу не розвивали [15]. В найближчі п'ять років на інфраструктуру СЕЗ „Бінхай” буде витрачено 15 млрд. доларів. У засушливому регіоні воду отримуватимуть з ріки Янцзи, а також за допомогою коштовного опріснення морської води. Китайський досвід СЕЗ/ВЕЗ неважко узагальнити: розташування у приморських регіонах; спочатку розвиток інфраструктури, а потім залучення іноземних інвесторів; орієнтація на поступове технологічне ускладнення експорту (це так чи інакше передбачає використання інновацій).

Індія запровадила СЕЗ в штаті Гуджарат ще у 1965 р. для доволі вузької спеціалізації — виробництва товарів на експорт для Радянського Союзу. Кількість подібних зон було розширено в 1980-х роках, але їх відрізняла погана інфраструктура та значні бюрократичні обмеження. Зараз індійці планують використати концепцію СЕЗ для прискорення технологічного розвитку. Згідно нового законодавства територію площею 10 га можуть отримати фірми, що спеціалізуються на виробництві програмного забезпечення та біотехнологіях. До 1000 га виділяють універсальним компаніям-девелоперам (англ. multidevelopers), що можуть одночасно займатися як створенням виробничих об'єктів, так і супутньої інфраструктури (житлові масиви, лікарні та торговельні центри). На території індійської СЕЗ фірми отримують податкові пільги, але за однієї умови — реалізації продукції на експорт. Планується залучити інвестиції вартістю 4 млрд. дол. протягом наступних 5 років, проте Міністерство економіки Індії побоюється надмірного зростання адміністративних витрат. З метою мінімізації видатків на

інфраструктуру розглядаються плани створення однієї великої СЕЗ на зразок китайського Шеньчженя площею 10–25 тис. га. У цій СЕЗ, розташованій на схід від столиці країни — Делі, буде діяти спрощене законодавство, включно з трудовим правом. Податкові пільги не плануються, а головним стимулом для інвесторів розглядається розвиток інфраструктури. Такий підхід цілком відповідає наведеним вище теоретичним аргументам.

Порівняння з Китаєм чи сучасною Індією дозволяють простежити щонайменше три важливі відмінності, які пояснюють невдалий перебіг українського експерименту зі СЕЗ/ВЕЗ. По-перше, створення вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ не супроводжувалося створенням необхідної інфраструктури. Частково це пояснюється створенням таких утворень на територіях, які були найбільш відсталими в економічному і технологічному аспектах, але таке пояснення не є вичерпним. Приміром, СЕЗ “Яворів” відрізняється зручним географічним розташуванням поблизу україно-польського кордону, але цю порівняльну перевагу не було закріплено побудовою сучасного автошляху та митного переходу з належною пропускною спроможністю. По-друге, не відбувалося залучення технологічних зарубіжних компаній. Така риса не сприяла очікуваному трансферту технологій і не дозволила отримати переваги від продуктивної технологічної дифузії в агломераційному аспекті. По-третє, перед інвесторами не ставилася вимога експорту виробленої продукції. Такий суто український “недогляд” істотно розширив діапазон можливих зловживань при формуванні інвестиційного портфеля вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ.

Загалом більш перспективним видається розвиток СЕЗ/ВЕЗ саме у прикордонних західних областях, зокрема у Львівській області, яка межує з Південно-Східним регіоном Польщі. Останнім часом Підкарпатське і Малопольське воєводства характеризуються подібною структурою промисловості і мають настільки подібні цикли ділової активності, що можуть характеризуватися як цілісний “макро-регіон” [11, р. 299]. Переваги створює не лише характер прикордонного співробітництва з гомогенним зарубіжним регіоном, але й помітне посилення тенденції до розвитку технологічних виробництв. Столиця Малопольського воєводства — Краків — характеризується присутністю таких відомих компаній, як IBM, Motorola чи Pliwa. Після придбання авіаційного заводу в Мельцу американським інвестором та бурхливого розвитку Жешівського аеропорту навіть з’являються оптимістичні реляції про створення у Прикарпатському воєводстві технологічного польського аналогу американської “Силіконової долини”. Такий розвиток подій створює оптимістичну перспективу для прикордонної Львівщини.

Висновки. Створення СЕЗ/ВЕЗ виглядає перспективним лише тоді, якщо передбачає залучення технологічних компаній, а на цій основі — зниження коштів інновацій. Сприятливий ефект посилюється експортною орієнтацією підприємств. Переваги такого підходу виразно простежуються на прикладі Китаю. З іншого боку, орієнтацію вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ на залучення будь-яких інвестицій — без чіткого акцентування доцільності залучення саме технологічних компаній — слугує не менш переконливим негативним прикладом, який лише посилює переконливість наведених теоретичних міркувань. Що гірше, створення вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ не було підкріплено заходами щодо розвитку інфраструктури, які видаються абсолютно необхідними для забезпечення ефективності функціонування такого регіонального агломераційного утворення. З використанням додаткової аргументації щодо позитивного зв’язку між інвестиціями, ступенем агломерації та економічною динамікою видається доцільним продовження експерименту, але на якісно відмінній методологічній основі. Скажімо, для розвитку СЕЗ “Яворів” необхідно попереднє створення належної інфраструктури (щонайменше йдеться про сучасну автомобільну дорогу до україно-польського кордону та пункти перетину кордону), а вже потім надання пільгових умов виключно для

функціонування технологічних компаній. У такому контексті виглядає сприятливою як географічна близькість до кордону з ЄС, так і можливість прикордонної співпраці з регіоном Південно-Східної Польщі.

Література

1. Біль Д. Інфраструктура як інструмент політики національного та регіонального розвитку Європейського Союзу та України // Україна на шляху до Європи / Л. Хоффманн та Ф. Мьоллерс (ред.). — К.: Фенікс, 2001. — С. 106—145.
2. Додонов Б., П. Опітц, П. Суголов, К. Фон Хіршхаузен. Ефективний розвиток інфраструктури як умова економічного зростання // Сприяння сталому економічному зростанню в Україні / Ш. фон Крамон-Таубадель та І. Акімова (ред.). — К.: Альфа-Прінт, 2001. — С. 229—243.
3. Мьоллерс Ф., П. Опітц, К. Фон Хіршхаузен. Чи існують напрямки регіональної політики, що ведуть до „Європи”? Голоси українських компаній на Сході та Заході // Україна на шляху до Європи / Л. Хоффманн та Ф. Мьоллерс (ред.). — К.: Фенікс, 2001. — С. 146—170.
4. *Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 рр.) „Шляхом європейської інтеграції” (2005)* / Авт. кол.: А. Гальчинський, В. Геєць та ін.; Нац. Ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 416 с.
5. *Трансформація спеціальних економічних зон України в контексті європейської інтеграції: альтернативні інструменти інвестиційної та регіональної політики: Матеріали засідання “круглого столу”* / За ред. В. Борщевського. — Львів: ЛФ НІСД, 2005. — 88 с.
6. Тюббен А. Спеціальні економічні зони в Україні — засіб сприяння інвестиціям? // *Україна на роздоріжжі* / А. Зіденберг та Л. Хофман (ред.). — К.: Фенікс, 1998. — С. 133—140.
7. Шевчук В. Макроекономічні чинники інноваційного транскордонного співробітництва / Вісник ЛКА. — 2005. — Спеціальний випуск. Збірник наук. праць за матеріалами міжн. українсько-польського наук.-практ. семінару „Інноваційна модель транскордонного співробітництва регіонів” (м. Львів, 20—21 травня 2004 р.). — Част. 1. — С. 78—83.
8. Шевчук В., Черкас Н. Інвестиційна привабливість і технологічний розвиток регіонів: європейський досвід / Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сб. науч. трудов. — Донецк: ДонНУ, 2006. — С. 493—498.
9. Cappelens A., F. Castellacci, J. Fagerberg, and B. Verspagen. The Impact of EU Regional Support on Growth and Convergence in the EU // *JCMS*. — 2003. — Vol. 41. — No. 4 (September). — P. 621—644.
10. Deichmann J., and S. Karidis. Special Economic Zones and Foreign Direct Investment in Poland // *Applied Economics Quarterly*. — 2005. — Vol. 51. — No. 1. — P. 83—105.
11. Fundowicz J., K. Lapinski, M. Peterlik, B. Wyznikiewicz. Regional Differentiation of Business Cycles in Poland, 1999—2004 // *Statistics in Transition*. — 2005. — Vol. 7. — No. 2. — P. 293—307.
12. Gajewski P. Ekonomiczne efekty polityki regionalnej // *Gospodarka Narodowa*. — 2007. — Nr. 1—2. — S. 59—80.
13. Greunz L. Geographically and technologically mediated knowledge spillovers between European regions // *The Annals of Regional Science*. — 2003. — Vol. 37. — No. 4 (December). — P. 657—680.
14. Moreno R., Paci R., and S. Usai. Geographical and sectoral clusters of innovation // *The Annals of Regional Science*. — 2005. — Vol. 39. — No. 4 (December). — P. 715—739.
15. *The Economist*. Playing catch-up. — 2006. — June 24.
16. *The Economist*. A special report on China and its region. — 2007. — March 31.
17. Ying L. G. from physical to general spaces: A spatial analysis of cross-country economic growth and institutions innovation // *The Annals of Regional Science*. — 2005. — Vol. 39. — No. 2 (June). — P. 393—418.